

Based on the above, it is proposed to understand collection of evidence as a component of proving, a process that involves the discovery by an authorized subject of a specific source (medium) of potentially evidentiary information and fixation of the information obtained from it.

Keywords: criminal proceedings, proving, evidence collection, discovery, fixation, procedural sources of evidence, forensic means.

DOI: 10.33766/2786-9156.106.2.69-83

УДК: 343.13 (477)

Коломойцев М. М., кандидат юридичних наук, адвокат, докторант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (м. Харків, Україна)
e-mail: kolomoitsev.mykola@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0005-8957-5509>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОГО

На підставі текстуального аналізу положень національних законодавчих і міжнародно-правових актів визначено правові засади захисту неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні. Доведено, що одночасно із загальними гарантіями права на захист у кримінальному провадженні, особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці до 18 р., наділяється комплексом додаткових правових гарантій, котрі повинні забезпечити реалізацію засади здійснення щодо неї справедливого та компетентного правосуддя незалежним і безстороннім судом.

До правових засад захисту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні віднесено: 1) принцип здійснення подвійного представництва, що полягає в обов'язковому та своєчасному залученні до кримінального провадження законного представника неповнолітнього підозрюваного, а також захисника; 2) засаду неупередженості, фаховості та компетентності, яка стосується кожного учасника кримінального провадження, що здійснюється щодо неповнолітнього підозрюваного та вимагає дотримання ряду умов; 3) засаду об'єктивності та повноти, яка, окрім проведення необхідних процесуальних заходів задля виконання завдань кримінального провадження, має гарантувати ще й дотримання та виконання тих законодавчих вимог, що передбачені главою 38 КПК України, у тому числі й щодо повного з'ясування локального предмету доказування у справах цієї категорії; 4) засаду обізнаності неповнолітнього підозрюваного щодо того, у чому його підозрюють, а також його прав та обов'язків, котрі зумовлені його процесуальним статусом, що передбачає обов'язкове роз'яснення кожному підозрюваному всіх складових його правового статусу у провадженні (справі). Окреслено шляхи вирішення фактів порушення окреслених засад, а також визначено перспективи майбутніх наукових пошуків.

Ключові слова: кримінальне провадження, сторона захисту, неповнолітній підозрюваний, правовий статус, захисник, права, обов'язки, судовий розгляд.

© Коломойцев М. М., 2024

Постановка проблеми. Сучасні процеси державотворення мають відбуватися із дотриманням основоположних прав і свобод громадян, навіть попри певні їх обмеження з огляду на триваючий правовий режим воєнного стану. У цьому контексті актуальним завданням залишається ще й забезпечення ефективного функціонування механізмів реалізації прав неповнолітніх учасників суспільних відносин, зокрема й тих, які вчинили кримінальні правопорушення або суспільно небезпечні діяння. Постійні зміни національного законодавства, зумовлені євроінтеграційними процесами, вимагають своєчасного їх впровадження в правозастосовну практику. Такий напрям діяльності вимагає визначення проблемних питань, котрі виникають у діяльності правоохоронних органів і вироблення на цій основі відповідних рекомендацій щодо їх вирішення та викорінення типових помилок, котрі мають місце під час здійснення кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим аспектам здійснення кримінального провадження, у якому повідомлено про підозру неповнолітній особі вже неодноразово приділяли увагу в спеціальній літературі представники наукової спільноти та практикуючі юристи. Комплексні напрацювання, присвячені цій проблематиці, здійснив М. О. Карпенко. Автор свого часу провів науковий аналіз питань, що мали місце в теорії та виникали під час практичної діяльності щодо здійснення провадження в кримінальних справах щодо неповнолітніх, а також визначив шляхи вдосконалення і підвищення ефективності судочинства в цій категорії справ з урахуванням положень міжнародно-правових стандартів та законодавчих новел у правовій системі України [1]. Грунтовну увагу процесуальному становищу неповнолітнього у кримінальному провадженні, котрий учинив злочин чи суспільно небезпечне діяння, приділив А. Є. Голубов [2]. Привела можливі способи вирішення проблемних питань, котрі виникають під час здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх Є. М. Гідулянова [3]. Віддаючи належне внеску цих авторів, слід зауважити, що окреслені розробки проведено відповідно до положень застарілого законодавства.

З огляду на реформування кримінального процесуального законодавства, комплексне дослідження теоретичних і практичних проблем кримінального провадження щодо неповнолітніх відповідно до чинних правових засад першим здійснив В. В. Романюк. Суттєвим внеском автора в розвиток досліджуваної нами проблематики стало визначення деяких дискусійних аспектів забезпечення прав, свобод і законних інтересів неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого [4]. Суміжні проблеми, котрі стали предметом дослідження В. В. Романюка, знайшли авторське висвітлення ще й у роботі О. Ф. Вакулєнка [5].

Щодо останніх монографічних праць, котрі проведено відповідно до чинних положень кримінального процесуального законодавства, то в цьому контексті вирізняється дисертаційне дослідження О. Г. Бабенко [6]. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи участі захисника у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх визначила К. О. Юсупова [7], проблеми здій-

снення дізнання, зокрема й особливості розслідування кримінальних проступків, учинених неповнолітніми, розглянуті в монографічних працях О. Л. Камінською [8], А. С. Кашпур [9] та ін.

Також окремі аспекти проблематики здійснення кримінальних проваджень за участю неповнолітніх розглянули І. О. Бандурка [10], М. О. Карпенко [11], О. В. Крикунов [12], Я. О. Куц [13], О. Г. Литвиненко [14] та багато інших. Така значна кількість напрацювань засвідчує вагому актуальність цієї проблематики, а також дає підстави констатувати дискусійність і невирішеність окремих питань, пов'язаних зі здійсненням дізнання та досудового слідства, а також судового розгляду щодо неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого. Водночас не становлять собі за основу представники юридичної спільноти завдання щодо дослідження правових засад захисту неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, проблем їх реалізації у практичній діяльності правозастосовних органів. Окрім цього, актуалізоване дослідження правових принципів захисту підозрюваного ще й у контексті євроінтеграції, задля реалізації та дотримання міжнародних стандартів здійснення правосуддя, дружнього до дитини, а також з урахуванням особливостей здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану.

Формулювання цілей. Метою статті є з'ясування й охарактеризування правових засад захисту неповнолітнього підозрюваного, визначення проблем їх реалізації у практичній діяльності правоохоронних і судових органів на сучасному етапі державного розвитку України.

Виклад основного матеріалу. Основними законодавчими актами, що гарантують право особи на захист, зокрема й право на захист неповнолітніх підозрюваних є: Конституція України (ч. 2 ст. 63) [15]; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (п п. «с» п. 3 ст. 6) [16]; Конвенція про права дитини (абз. 2 п. «б» ч. 2 ст. 40) [17]; Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх («Пекінські правила») (правило 15.1) [18], Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК) України (п п. 1, 2 ч. 1 ст. 52) [19]; Закон України «Про охорону дитинства» [20], а також це констатовано Європейським судом з прав людини в рішеннях по справах «Адамкевич проти Польщі» [21], «Т. та В. проти Об'єднаного Королівства» [22] та ін.

Так, зокрема, «Мінімальними стандартними правилами ООН, щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх» (ст. 7.1), котрі прийнято у 1984 року, визначено основні процесуальні гарантії, серед яких: право мати адвоката, право на присутність батьків чи опікуна, котрі повинні бути гарантовані на всіх етапах досудового та судового розгляду [18]. З огляду на це, а також гарантування цих прав ще й положеннями чинного кримінального процесуального законодавства, кожному неповнолітньому підозрюваному гарантовано, як слушно зазначив М. О. Карпенко, можливість подвійного представництва його інтересів, що передбачає одночасну участь у справі і захисника, і законного представника [1, с. 9]. Означені законодавчі положення кореспондуються із такою за-

гальною засадою здійснення кримінального провадження як рівність перед законом і судом, якою гарантовано, що у випадках і порядку, визначених КПК України, неповнолітні користуються додатковими гарантіями [19]. Таким чином, принцип подвійного представництва неповнолітнього підозрюваного є однією з тих додаткових гарантій прав неповнолітнього підозрюваного, котрі передбачені і положеннями міжнародно-правових актів, і нормами національного законодавства.

Щодо реалізації принципу подвійного представництва неповнолітнього підозрюваного в контексті його реалізації захисником, то тут варто зауважити, що право на отримання професійної правничої допомоги гарантоване кожному підозрюваному, а в разі якщо ним є неповнолітня особа (тобто якщо особа вчинила кримінальне правопорушення у віці до 18 р.), то участь захисника в таких категоріях проваджень є обов'язковою [19]. Обов'язок щодо забезпечення неповнолітньому підозрюваному захисника покладено в кримінальному провадженні на сторону обвинувачення. У цьому контексті вважаємо за потрібне зауважити, що така процесуальна дія як повідомлення про підозру особі щодо якої встановлено факт її неповноліття, уже має проводитися виключно в присутності захисника. Неприпустимо, щоб слідчий або дізнавач, зловживаючи своїм становищем у справі, нехтували правами неповнолітнього підозрюваного. Участь захисника є обов'язковою, з огляду на те, що на етапі повідомлення особі про підозру, їй вручається відповідна пам'ятка про її процесуальні права й обов'язки, що відповідають набутому нею процесуальному статусу в справі. На практиці фактично така дія полягає у простому врученні роздруківки відповідних статей КПК України, якими їх регламентовано, однак фактично їх роз'яснення не здійснюється. Указане негативно позначається на можливості реалізації прав неповнолітнього підозрюваного на цьому етапі розслідування, а якщо цього не здійснить ще й захисник, то в цілому на всьому процесі здійснення кримінального судочинства. З огляду на те, важливо не просто вручити пам'ятку, роз'яснити неповнолітньому підозрюваному його права й обов'язки, а ще й пересвідчитися в тому, що вони йому дійсно зрозумілі.

Правові засади щодо своєчасного залучення неповнолітньому підозрюваному захисника досить часто порушуються в правозастосовній практиці правоохоронних органів. Подібне, наприклад, мало місце в справі №127/15271/19, розгляд якої здійснювався Вінницьким міським судом Вінницької області. Відповідно до обставин справи, неповнолітній підозрюваний брав участь ще у такій невідкладній слідчій (розшуковій) дії, як огляд місця події, а після її завершення його було затримано в порядку ст. 208 КПК України, тобто достеменно знаючи, що учасник огляду, котрий повідомив свої повні анкетні дані, є неповнолітнім, представниками сторони обвинувачення не було вжито заходів ані щодо залучення до проведення цієї слідчої (розшукової) дії його законного представника, ані захисника. У подальшому, цього ж дня, затриманому було роз'яснено його право на захист і залучено захисника. Водночас на підставі ознайомлення із зібраними у справі доказами, заслуховування свідків, обвинуваченого, суд дійшов висновку, що стороною обвинувачення не виконано її обов'язку

щодо забезпечення участі захисника затриманому. З огляду на істотне порушення прав і свобод людини, зокрема права на захист, протокол огляду місця події визнано недопустимим доказом, адже ця процесуальна дія проведена за відсутності законного представника та захисника підозрюваного [23].

Така ситуація мала місце і в справі № 305/2054/19, що розглядалася Рахівським районним судом Закарпатської області. Установлено, що 21.10.2019 на підставі заяви потерпілого розпочато досудове розслідування, того ж дня проведено огляд місця події. Наступного дня під час досудового розслідування допитано потерпілого, а 28 жовтня 2019 р. слідчою винесено постанову про призначення експертизи та того ж дня долучено висновок експерта, складений за результатами проведення експертного дослідження. Також у період до 30 жовтня 2019 р. за участю неповнолітнього учасника справи проведено ряд процесуальних дій, зокрема огляд місця події, відібрано заяву про видачу майна, котре в подальшому було долучено до справи як речовий доказ. Доручення до регіонального центру надання безоплатної правової допомоги надіслано 30.10.2019, а вже 31.10.2019 неповнолітньому повідомлено про підозру, ознайомлено з матеріалами справи та вручено обвинувальний акт. Суд оцінив подібні дії як гіперактивне розслідування цього кримінального провадження, а на підставі відсутності комплексу належних і допустимих доказів у справі, дійшов переконання щодо наявності обґрунтованих сумнівів у доведеності обвинувачення, котре повинно тлумачитися на користь обвинуваченого, що стало підставою для виправдання неповнолітнього підозрюваного [24].

Отже, вважаємо, що залучення до участі в кримінальному провадженні законного представника неповнолітнього підозрюваного та захисника є неодмінною умовою, котра свідчить про дотримання засади права на захист, рівності перед законом і судом та змагальності сторін у поданні ними суду доказів та доведення їх переконливості. Залучення законного представника має здійснюватися в разі проведення будь-якої слідчої (розшукової) або процесуальної дії за участю неповнолітнього, а залучення захисника – на етапі повідомлення неповнолітньому про підозру у вчиненні ним кримінального правопорушення. Це гарантуватиме усвідомлення підозрюваним його прав та обов'язків у провадженні, тобто меж власної правосуб'єктності, свідчитиме про забезпечення дотримання щодо нього належної правової процедури, сприятиме формуванню позиції захисту тощо. Тому ті непоодинокі випадки, коли в одному кримінальному провадженні неповнолітня особа мала статус свідка, а у подальшому, після проведення за її участю ряду слідчих (розшукових) і процесуальних дій, їй повідомлялося про підозру, мають підлягати ретельній перевірці щодо того, чи не було порушено право на захист особи, чи мало місце обмеження прав цієї особи, нехтування її законними інтересами та унеможливленням формування належних умов для формування позиції захисту.

У юридичній літературі вказують, що додатковими гарантіями прав неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, є можливість участі в кримінальному провадженні таких учасників як захисник, законний представник, психо-

лог, педагог та/або лікар [4, с. 16]. Ми підтримуємо такий підхід і вважаємо необхідним для забезпечення його повноцінної реалізації на практиці, адже, як слушно зауважують у спеціальній літературі, проведення слідчих (розшукових) і процесуальних дій щодо неповнолітнього підозрюваного вимагає особливого підходу з урахуванням вразливого стану такої особи, її соціальної незрілості та ризику порушення її особистих прав і свобод [6, с. 89]. При тому слід зважати, що в цілому проведене розслідування та притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності або ж застосування примусових заходів виховного характеру має бути орієнтоване насамперед на відшукання шляхів виправлення та перевиховання неповнолітніх [25, с. 18-19]. Отже, вважаємо, що участь означених суб'єктів не повинна мати характеру формального виконання доктринальних приписів, а ювенальний прокурор, одночасно зі здійсненням контролю за їх дотриманням ювенальним слідчим, має надавати оцінку ефективності їхньої участі в кримінальному провадженні. Якщо подібні факти все ж таки мають місце, то на стадії досудового розслідування захисник повинен звернутися з клопотанням про залучення іншого психолога або педагога чи навіть законного представника.

Так щодо законного представника, то такий підхід цілком узгоджується із приписами ч. 4 ст. 44 КПК України, адже, згідно із нею слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд уповноважені замінити законного представника неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, якщо його дії чи інтереси суперечать інтересам цього учасника сторони обвинувачення, а також положеннями ч. 3 ст. 227 КПК України, згідно з якою у виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого, слідчий, прокурор за клопотанням малолітнього або неповнолітнього чи з власної ініціативи має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні та залучити, замість нього, іншого законного представника [19]. Таким чином, урахувавши нормативну невизначеність права підозрюваного, обвинуваченого на заміну та залучення іншого законного представника, психолога, педагога чи лікаря, вважаємо, що ч. 3 ст. 42 КПК України потребує доповнення. Зокрема, пунктом 19 ч. 3 ст. 42 КПК України слід передбачити право підозрюваного, обвинуваченого «заявляти клопотання про залучення іншого законного представника, психолога, педагога чи лікаря або усунення його від участі в окремих процесуальних діях та залучення, замість нього, іншого». Ураховуючи, що захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим [19], вважаємо, що внесення запропонованих змін до КПК України стане цілком достатньо для узгодження правових норм і забезпечення реалізації прав підозрюваного.

З огляду на наведені законодавчі приписи, при складенні клопотання про залучення іншого законного представника неповнолітнього підозрюваного, що буде подано на розгляд слідчого, прокурора або суду, слід приділити вагому

увагу обґрунтуванню доводів, що засвідчують наявність протиріч між інтересами неповнолітнього підозрюваного та його законного представника, які його дії свідчать про це або ж створюють сумніви щодо цього. З аналізу слідчої та судової практики (а також на основі власного досвіду адвокатської діяльності), про подібне може свідчити неодноразове ігнорування законним представником неповнолітнього підозрюваного, викликів для проведення за його участю слідчих (розшукових) або процесуальних дій, ініціювання укладення угоди про примирення з потерпілим або про визнання винуватості за умов, котрі можуть негативно позначитися на правовому становищі цієї неповнолітньої особи, будь-які факти обмови підозрюваного тощо.

Щодо інших учасників, зокрема таких спеціалістів, як психолог або педагог, лікар, котрі залучаються до участі в слідчих (розшукових) діях за участю неповнолітнього, то тут захисникові також слід звертати увагу як на індивідуальні та професійні характеристики цих осіб, так і їх поведінку та «залученість» до справи. Під залученістю в цьому контексті ми розуміємо його активну позицію, використання ним задля встановлення обставин справи, своїх повноважень, гарантованих положеннями кримінального процесуального законодавства, зокрема щодо заперечення постановки окремих запитань неповнолітньому підозрюваному або ж право ставити власні додаткові запитання. Непроодинокими є випадки, особливо в невеликих населених пунктах, територіальних громадах, де слідчий або дізнавач може залучити штатного працівника поліції як психолога виключно на підставі того, що той має відповідний диплом про вищу освіту за спеціальністю «Психологія». Водночас, з огляду на відсутність досвіду практичної діяльності за спеціалізацією, його належність до лав правоохоронців, майже неможливо беззаперечно погодитися, що таке залучення матиме хоча б якесь позитивне значення для подальшого розслідування. Вважаємо, що в подібних ситуаціях позиція захисника має бути однозначною: він має клопотати перед слідчим або дізнавачем, а інколи й перед прокурором щодо заміни такого психолога кваліфікованим фахівцем у галузі спеціальних психологічних знань. Це важливо, адже саме фахівець на підставі практичної взаємодії із неповнолітнім підозрюваним може висловити припущення про те, що в нього є певні затримки в розвитку, відчуття страху та недовіри до законного представника, а також про його схильність до фантазування, навіювання тощо. Тому погоджуємося із О. В. Пчеліною, яка зауважила, що, попри наявність розроблених у криміналістиці рекомендацій, слідчі або ж нехтують ними, або ж виконують їх формально, оскільки не звертають уваги на спеціалізацію залучених психологів, наявність досвіду роботи з певними категоріями осіб тощо [26, с. 368].

Суттєвим недоліком, котрий має місце в слідчій практиці, є недостатньо ефективна пізнавальна діяльність слідчого в контексті з'ясування обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні та стосуються особи неповнолітнього підозрюваного, тобто, так званий локальний предмет доказування, з огляду на здійснення особливого порядку кримінального провадження – кримінального провадження щодо неповнолітніх. Як правило, поза увагою

слідчих і дізнавачів залишаються обставини, що стосуються соціально-психологічних рис особи, умов життя та виховання неповнолітнього, наявності дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення [19]. З огляду на законодавчі приписи, з'ясування соціально-психологічних рис неповнолітнього підозрюваного вимагає застосування спеціальних знань у галузі психології, зокрема в такій процесуальній формі як залучення експерта до проведення ахипсихологічної експертизи (а подекуди – комплексної психолого-психіатричної експертизи) (ст. 486 КПК України) [19]. Нехтування стороною обвинувачення вимогами закону щодо доказування означених обставин може негативно позначитися на повноті відображення ним специфіки й особливостей неповнолітніх, унеможливленні створення підґрунтя для забезпечення інтересів дитини під час та за результатами розгляду цієї справи. Тому, ми вважаємо, що коли стороною обвинувачення неналежним чином виконується згаданий обов'язок, у цьому разі його виконання має бути забезпечено стороною захисту, адже, як слушно зауважила К. О. Юсупова, участь захисника, що спрямована на встановлення таких обставин, «є додатковою гарантією залучення в процес належних, допустимих, достовірних і достатніх доказів. Якщо захисник вважає, що в провадженні використовують недопустимі докази, унаслідок чого його підзахисний може бути незаконно притягнутий до кримінальної відповідальності або може статися будь-яке інше не бажане для нього обмеження чи порушення прав або законних інтересів, він зобов'язаний звернутися з відповідними документами до компетентних органів кримінальної юстиції та їхніх посадових осіб і наполягати на визнанні таких доказів недопустимими» [27, с. 443].

Неодмінною умовою здійснення кримінального провадження щодо неповнолітнього підозрюваного є дотримання міжнародних стандартів здійснення правосуддя дружнього до дитини. Одним із таких стандартів є спеціалізація слідчого та судді у справах щодо неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого. Водночас, з огляду на тривалу дію воєнного стану, кримінальне процесуально законодавство зазнало суттєвих змін. Серед них і така новела як можливість невиконання правових приписів, передбачених положеннями ч. 14 ст. 31, ч. 2 ст. 484 КПК України в період дії правового режиму воєнного стану, зокрема за умов, коли виникли чи існують обставини, що унеможливають участь дізнавача, слідчого, судді, спеціально уповноважених на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Донині прецедентів щодо оскарження подібного факту не було, однак вважаємо, кожна подібна ситуація вимагає перевірки наявності дійсних та обґрунтованих засад обмеженого виконання означених міжнародних стандартів. Таким чином, наразі для України все ж таки залишається актуальним завдання щодо створення спеціальних дитячих судових установ, забезпечення функціонування системи дитячого правосуддя з достатніми людськими, а також технічними і фінансовими ресурсами. Водночас вважаємо, що й ті адвокати, котрі співпрацюють із Регіональними центрами з надання безоплатної вторинної правничої (правової) допомоги, мали б проходити ві-

дповідну спеціальну підготовку щодо провадження справедливого, компетентного правосуддя стосовно дітей, тобто повинні отримувати відповідну спеціалізацію. Такий підхід забезпечить упровадження міжнародних стандартів забезпечення правосуддя дружнього до дитини в національну практику, а після впровадження таких змін у практичну діяльність, важливо буде, щоб відповідні Регіональні центри надавали доручення на здійснення захисту або проведення окремої процесуальної дії за участю неповнолітньої особи, виключно тим адвокатам, котрі пройшли таку підготовку.

Висновки. Одночасно із загальними гарантіями права на захист у кримінальному провадженні, особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці до 18 років, наділяється комплексом додаткових правових гарантій, котрі повинні забезпечити реалізацію засади здійснення щодо неї справедливого та компетентного правосуддя, що має здійснюватися незалежним і безстороннім судом (ст. 6 Конвенції основоположних прав і свобод). З огляду на міжнародні стандарти здійснення правосуддя, дружнього до дитини, а також на положення національного законодавства, до правових засад захисту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні ми відносимо:

1) принцип здійснення подвійного представництва, що полягає в обов'язковому та своєчасному залученні до кримінального провадження законного представника неповнолітнього підозрюваного, а також захисника;

2) засаду неупередженості, фаховості та компетентності, яка стосується кожного учасника кримінального провадження, що здійснюється щодо неповнолітнього підозрюваного та вимагає:

- щоб і захисник, і законний представник, і психолог, і педагог та інші учасники діяли в інтересах неповнолітнього підозрюваного;

- слідчий, дізнавач і прокурор, котрі беруть участь у кримінальному провадженні, повинні бути спеціально уповноважені керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх, а під час дії правового режиму воєнного стану неможливість доручення здійснення досудового розслідування таким представникам сторони обвинувачення слід обґрунтувати достатність підстав неможливості дотримання такої правової вимоги;

- неприпустимість формальної участі в провадженні та під час окремих слідчих (розшукових) дій залученого як спеціаліста педагога, психолога, лікаря, а також і захисника;

- недопустимість залучення штатних працівників правоохоронних органів у статусі психолога або педагога у кримінальному провадженні щодо неповнолітнього;

3) засаду об'єктивності та повноти, яка, окрім проведення необхідних процесуальних заходів задля виконання завдань кримінального провадження, має гарантувати ще й дотримання та виконання тих законодавчих вимог, що передбачені главою 38 КПК України, у тому числі й щодо повного з'ясування локального предмету доказування в справах цієї категорії;

4) засаду обізнаності неповнолітнього підозрюваного щодо того, у чому його підозрюють, а також прав та обов'язків, котрі зумовлені його процесуальним статусом, причому вона передбачає обов'язкове роз'яснення кожному підозрюваному всіх складових його правового статусу у провадженні (справі).

Вважаємо, що недотримання будь-якої з означених засад сторонами кримінального провадження, має розцінюватися як порушення належної правової процедури, загальних засад кримінального провадження, зокрема, таких як: право на захист, рівність перед судом, змагальність сторін тощо. У випадках, коли факт порушення окреслених засад виявлено стороною захисту, особливо щодо тих засад, виконання яких покладено на сторону обвинувачення як обов'язок, захисник неповнолітнього підозрюваного має вжити передбачених законом заходів щодо припинення подібного та мінімізації негативного впливу подібних ситуацій на реалізацію прав і свобод його підзахисного, що можливе, зокрема, шляхом подання відповідних клопотань або скарг на розгляд слідчого судді в порядку ст. ст. 303, 304 КПК України.

Задля узгодження між собою законодавчих приписів, а також забезпечення реалізації прав підозрюваного, обвинуваченого, запропоновано доповнити ч. 3 ст. 42 КПК України «Підозрюваний, обвинувачений має право» пунктом 19 та викласти його в такій редакції *«заявляти клопотання про залучення іншого законного представника, психолога, педагога чи лікаря або усунення його від участі в окремих процесуальних діях та залучення, замість нього, іншого»*.

Перспективним у межах досліджуваної проблематики є вироблення практичних підходів і рекомендацій щодо впровадження в законодавчу систему України міжнародних стандартів здійснення правосуддя дружнього до дитини, а також вирішення тих проблемних питань, що виникають у практичній діяльності слідчих органів та органів дізнання під час здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх підозрюваних.

Використані джерела:

1. Карпенко М. О. Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2004. 20 с.
2. Голубов А. Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2005. 215 с.
3. Гідулянова Є. М. Кримінальне провадження у справах малолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2008. 18 с.
4. Романюк В. В. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 23 с.
5. Вакуленко О. Ф. Досудове розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 20 с.
6. Бабенко О. Г. Досудове розслідування щодо неповнолітнього підозрюваного: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Маріуполь, 2020. 261 с.
7. Юсупова К. О. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2023. 282 с.

8. Камінська О. Л. Дізнання щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2022. 247 с.

9. Кашпур А. С. Розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2023. 250 с.

10. Бандурка І. О. Гарантії захисту неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під час проведення допиту. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: тези доповідей X Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 27-й річниці створення Харків. нац. ун-ту внутр. справ* (м. Харків, 19 листопада 2021 р.). Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2021. С. 32-34.

11. Карпенко М. О. Особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх за кримінальним процесуальним кодексом України: прогресивний підхід чи старі проблеми? *Університетські наукові записки*. 2012. № 4 (44). С. 395-399. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzpar_2012_4_58.

12. Крикунов О. В. Особливості суб'єктного складу кримінального провадження щодо неповнолітніх. *Історико-правовий часопис*. 2019. № 2 (14). С. 104-114.

13. Куц Я. О. Обмеження прав захисника під час захисту прав та законних інтересів неповнолітнього на стадії досудового розслідування. *Вісник Академії адвокатури України*. 2016. Т. 13. № 1. С. 74-76. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaa_u_2016_13_1_18.

14. Литвиненко О. Г. Проблемні питання затримання неповнолітнього підозрюваного. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 2. С. 87-93.

15. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. БД «Законодавство України». ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#>. (дата звернення: 17.04.2024).

16. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950 № 995_004: ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. БД «Законодавство України». ВР України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. (дата звернення: 17.04.2024).

17. Конвенція про права дитини: міжнародний документ від 20.11.1989 № 995_021 ратифікована постановою ВР України від 27.02.1991 № 789-ХІІ. БД «Законодавство України». ВР України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#. (дата звернення: 17.04.2024).

18. Міжнародно-правові акти у сфері ювенальної політики. Інститут законодавства Верховної Ради України, Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. Київ : ФО-П Буря О.Д., 2014. 712 с.

19. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 12.04.2012 № 4651-VI. БД «Законодавство України». ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (дата звернення: 17.04.2024).

20. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. БД «Законодавство України». ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#>. (дата звернення: 17.04.2024).

21. Adamkiewicz v. Poland. judgment Registry of the European Court of Human Rights in the case of No 54729/00. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22languageisocode%22:\[%22FRE%22\],%22appno%22:\[%2254729/00%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-97477%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22languageisocode%22:[%22FRE%22],%22appno%22:[%2254729/00%22],%22documentcollectionid%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-97477%22]}). (дата звернення: 17.04.2024).

22. T. v. The United Kingdom and V. v. The United Kingdom: judgment Registry of the European Court of Human Rights in the case No 24724/94. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22003-68456-68924%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22003-68456-68924%22]}). (дата звернення: 17.04.2024).

23. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 23 грудня 2021 року у справі No №127/15271/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102148200>.

24. Вирок Рахівського районного суду Закарпатської області від 18 квітня 2022 року у справі No 305/2054/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104004391>.

25. Гідулянова Є. М. Окремі аспекти забезпечення прав неповнолітніх за новим кримінально-процесуальним законодавством України в контексті міжнародних стандартів. *Митна справа*. 2013. № 5 (1). С. 18-22. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2013_5\(1\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2013_5(1)_5).

26. Пчеліна О. В. Використання спеціальних знань в галузі психології у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 365-370. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.62>

27. Юсупова К. О. Діяльність захисника неповнолітнього підозрюваного щодо з'ясування обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25 листоп. 2022 р.)*. Харків, 2022. С. 441-444. URL : <http://doi.org/10.5281/zenodo.7339681>.

References:

1. Karpenko, M. O. (2004) Osoblyvosti provadzhennia v spravakh pro zlochyny nepovnitnikh. *Extended abstract of candidate`s thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

2. Holubov, A. Ye. (2005) Protseualne stanovyshech v kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy nepovnitnoho, yakyi skoiv zlochyn abo suspilno nebezpechne diiannia. *Candidate`s thesis*. Kharkiv.

3. Hidulianova, Ye. M. (2008) Kryminalne provadzhennia u spravakh malolitnikh. *Extended abstract of candidate`s thesis*. Odesa. [in Ukrainian].

4. Romaniuk, V. V. (2015) Kryminalne provadzhennia shchodo nepovnitnikh. *Extended abstract of candidate`s thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

5. Vakulenko, O. F. (2017) Dosudove rozsliduvannia kryminalnykh provadzen shchodo nepovnitnikh. *Candidate`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

6. Babenko, O. H. (2020) Dosudove rozsliduvannia shchodo nepovnitnoho pidozriuvanoho. *Doctor`s thesis*. Mariupol. [in Ukrainian].

7. Yusupova, K. O. (2023) Kryminalni protseualni ta kryminalistychni osnovy uchasti zakhysnyka v kryminalnomu provadzhenni shchodo nepovnitnikh. *Doctor`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

8. Kaminska, O. L. (2022) Diznannia shchodo nepovnitnikh u kryminalnomu provadzhenni. *Doctor`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

9. Kashpur, A. S. (2023) Rozsliduvannia kryminalnykh prostupkiv, vchynenykh nepovnitnimy. *Doctor`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

10. Bandurka, I. O. (2021) Harantii zakhystu nepovnitnoho pidozriuvanoho, obvynuvachenoho pid chas provedennia dopytu. *Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku derzhavy: tezy dopovidei Kh Mizhmar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 27-ri richnytsi stvoorennia Kharkiv. nats. un-tu vnutr. sprav (m. Kharkiv, 19 lystopada 2021 r.) - Modern problems of legal, economic and social development of the state: theses of the addendum : International*

science and practice conf., dedicate. 27th anniversary of the establishment of Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv, November 19, 2021), 32-34. Kharkiv: Kharkivskiyi natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian].

11. Karpenko, M. O. (2012) Osoblyvosti kryminalnoho provadzhenia shchodo nepovnolitnikh za kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrainy: prohresyvnyi pidkhd chy stari problemy? *Universytetski naukovi zapysky – University scientific notes*, 4 (44), 395-399. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2012_4_58. [in Ukrainian].

12. Krykunov, O. V. (2019) Osoblyvosti sub'iektnoho skladu kryminalnoho provadzhenia shchodo nepovnolitnikh. *Istoryko-pravovyi chasopys - History & Law Journal*, 2 (14), 104-114. [in Ukrainian].

13. Kuts, Ya. O. (2016). Restriction of rights lawyer during protecting the rights and legitimate interests of a minor on the preliminary investigating. *Visnyk Akademiyi advokatury Ukrainy – Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*, vol. 13, issue 1 (35), 74–76. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2016_13_1_18. [in Ukrainian].

14. Lytvynenko, O. G. (2022). Problematic issues of detention of a minor suspect. *Aktual'ni problemy vitchyznyanoi yurysprudentsiyi – Actual problems of native jurisprudence*, 2, 87-93. URL : <https://doi.org/10.32782/392283>. [in Ukrainian].

15. Verkhovna Rada Ukrainy. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy № 254k/96-VR (1996). *BD «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy. Database - "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#>. [in Ukrainian].

16. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: mizhnarodnyi dokument № 995_004 (1950): ratyfikovana Zakonom Ukrainy № 475/97-VR (1997). *BD «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy. Database - "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. [in Ukrainian].

17. Konventsiiia pro prava dytyny: mizhnarodnyi dokument vid 20.11.1989 № 995_021 ratyfikovana postanovoiu VR Ukrainy № 789-XII (1991). *BD «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy. Database - "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021. [in Ukrainian].

18. Mizhnarodno-pravovi akty u sferi yuvenalnoi polityky. Instytut zakonodavstva verkhovnoi Rady Ukrainy, Predstavnytstvo Dytiachoho fondu OON (IuNISEF) v Ukraini (2014). Kyiv : FO-P Buria O.D. [in Ukrainian].

19. Verkhovna Rada Ukrainy. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 4651-VI. (2012). *BD «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy. Database - "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. [in Ukrainian].

20. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro okhoronu dytynstva: Zakon Ukrainy № 2402-III (2001). *BD «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy. Database - "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>[in Ukrainian].

21. Adamkiewicz v. Poland: judgment Registry of the European Court of Human Rights in the case No 54729/00 (2010). N. d. N. p. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/#%7B%22languageisocode%22:%5B%22FRE%22%5D,%22appno%22:%5B%2254729/00%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-97477%22%5D%7D>. [in French].

22. T. v. The United Kingdom and V. v. The United Kingdom: judgment Registry of the European Court of Human Rights in the case No 24724/94 (1999). N. d. N. p. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22003-68456-68924%22%5D%7D> [in English].

23. Vyrok Vinnyts'koho mis'koho sudu Vinnyts'koyi oblasti vid 23 hrudnya 2021 roku u spravi No №127/15271/19 (2021). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen - Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102148200>. [in Ukrainian].

24. Vyrok Rakhivs'koho rayonnoho sudu Zakarpat s'koyi oblasti vid 18 kvitnya 2022 roku u spravi No 305/2054/19. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen - Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104004391>. [in Ukrainian].

25. Hidulyanova, E. M. (2013). Certain aspects of ensuring the rights of minors under the new criminal procedural legislation of Ukraine in the context of international standards. *Mytna sprava – Customs business*, 5 (1), 18-22. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ Ms_2013_5\(1\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ Ms_2013_5(1)_5). [in Ukrainian].

26. Pchelina, O. V. (2020). The use of special knowledge in the field of psychology in criminal proceedings. *Pidpryyemnytstvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 7, 365-370. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.62>. [in Ukrainian].

27. Yusupova, K. O. (2022). Diialnist zakhysnyka nepovnotitnoho pidozriuvanoho shchodo z'iasuvannia obstavyn, shcho pidliahaiut dokazuvanniu u kryminalnomu provadzhenni. *Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu : tezy dopovidei Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 25 lystop. 2022 r.)*. - *Modern trends in the development of criminology and the criminal process in the conditions of martial law: theses addendum. International science and practice conf. (Kharkiv, November 25, 2022)*, 441-444. *Kharkiv*. URL : <http://doi.org/10.5281/zenodo.7339681>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.04.2024

Kolomoitsev M., Candidate of Law, Lawyer, Doctoral student of the National Scientific Center "Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute" Ministry of Justice of Ukraine (Kharkiv, Ukraine)

LEGAL PRINCIPLES OF PROTECTION OF A MINOR SUSPECT

Based on the textual analysis of provisions of national legislative and international legal acts, the article defines the legal principles of protection of a minor suspect accused in criminal proceedings. It has been proven that along with the general guarantees of the right to defense in criminal proceedings, a person who has committed a criminal offense under the age of 18 is provided with a set of additional legal guarantees that should ensure the implementation of the principle of fair and competent justice by an independent and impartial court.

The legal principles of the protection of a minor suspect in criminal proceedings include: 1) the principle of dual representation, which consists in the mandatory and timely involvement of a legal representative of a minor suspect in criminal proceedings, as well as a defense attorney; 2) the principle of impartiality, professionalism and competence, which applies to each participant in criminal proceedings conducted against a minor suspect and requires compliance with a number of conditions; 3) the principle of objectivity and completeness, which, in addition to carrying out the necessary procedural measures to fulfill the tasks of criminal proceedings, must also guarantee the observance and fulfillment of the legislative requirements provided for in Chapter 38 of the Criminal Procedure Code of

Ukraine, including the complete clarification of the local subject of proof in cases of this category; 4) the principle of the minor suspect's awareness of what he is suspected of, as well as his rights and obligations, which are determined by his procedural status, which involves the mandatory explanation to each suspect of all components of his legal status in the proceedings. The ways of solving the facts of violations of the outlined principles are outlined, as well as the prospects of future scientific research are determined.

Keywords: criminal proceedings, defense party, juvenile suspect, legal status, defender, rights, duties, trial.

DOI: 10.33766/2786-9156.106.2.83-93

УДК: 32.001:351.741

Комісаров О. Г., доктор юридичних наук, професор, заступник начальника факультету забезпечення державної безпеки з навчальної та наукової роботи Київського інституту Національної євхардії України (м. Київ, Україна)

e-mail: tsp1dduvs@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7865-0447>

Гаман І. Г., старший офіцер відділу з питань запобігання та виявлення корупції Головного управління Національної євхардії України (м. Київ, Україна)

e-mail: irinagaman@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0008-9136-0883>

СПІВВІДНОШЕННЯ НАСИЛЬНИЦЬКОГО Й ІНФОРМАЦІЙНОГО ЕКСТРЕМІЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА ДОСВІД ПРОТИДІЇ

У статті комплексну оцінку співвідношення насильницького й інформаційного екстремізму надано на основі розгляду проблеми розвитку в окремих інформаційних й інших соціальних спільнотах цього явища. Наголошено на складності екстремізму, історичній мінливості та численності його варіантів, ідеологічній насиченості, малодослідженості, зосередженості на забороні окремих видів, форм і способів насильницької політичної діяльності, а також визначенні способів захисту окремих об'єктів від екстремістських посягань. Акцентовано увагу на національному підході встановлення заборони насильницького екстремізму, пов'язуючи його з явищами тероризму, расизму, ксенофобії тощо.

Критерії віднесення екстремістської поведінки до «насильницької» узагальнено на прикладі країн-членів ЄС, окремих міжнародних безпекових організацій та ООН. Зроблено висновки, що, вирішуючи питання забезпечення національної чи міжнародної безпеки, окремі безпекові інституції мають будувати власні заходи запобігання та протидії насильницькому екстремізму на його найширшому тлумаченні, припущеннях настання тяжких наслідків від дій особи-екстреміста, а також стратегії «пом'якшення насильницького екстремізму» за допомогою непримусових заходів.

Як засіб реалізації загальних принципів «Програмування посилення стійкості проти насильницького екстремізму», які проголошені Європейською комісією, запропоновано складовим сектору безпеки і оборони України врахувати принципи та політики ЄС, здійснюючи заходи із забезпечення національної безпеки й одночасно